

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA U ENGEDZA LWA U THOMA (FAL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2024

MARAGA: 80

TSHIFHINGA: AWARA 2

Bammbiri ili li na masiatari a 12.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A:	Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B:	Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C:	Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(40)

2. Fhindulani mbudziso DZOTHE.

3. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.

4. Hune khethekanyo INWE na INWE ya fhelela hone ni talele.

5. Nomborani phindulo dzanu zwi tshi anana na kunomborelwe kwa mbudziso.

6. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso, ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.

7. Ni dzhie nzele zwiga zwa u vhalala, mupeleto, tswayo na khethekanyo ya maipfi.

8. Ni eletshedzwa lwa tshothe uri ni shumise ndangatshifhinga iyi yo anganywaho:

KHETHEKANYO YA A:	Henefha kha minetse ya 50
KHETHEKANYO YA B:	Henefha kha minetse ya 20
KHETHEKANYO YA C:	Henefha kha minetse ya 50

9. Nwalani zwi no vhalea, nahone nga vhudele.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO

MBUDZISO 1

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA A

AFRIKA TSHIPEMBE NA VHUDI HALO.

- 1 Milayo ya mashango a i fani, mañwe mashango a thogomela vhadzulapo vha ngeno mañwe a sa thogomeli. Afrika Tshipembe ndi linwe la mashango a thogomelaho vhadzulapo vhalo vhukuma. Ndi ngazwo na vhadzulapo vha mañwe mashango vha tshi khou shavhela fano.
- 2 Nne Masindi ndi muniwe wa vho vhwelwaho vhukuma nga u vha mudzulapo wa fano Afrika Tshipembe. Ndo aluwa ndi tsiwana nge vhabebi vhanga vha ntsia ndi tshe lutshetshe. Ndo aluswa nga makhulu wanga Vho- Londani vhe vha tou mpfara sa wavho wa malofhani.
- 3 Ndo aluwa ndi sa zwi divhi uri Vho-Londani ndi makhulu wanga a si mme anga nge vha vha vho mpfara zwavhudi vhukuma. Thaidzo ye ya vha i hone ndi ya uri makhulu vho vha vha sa shumi ri tshi tshila nga mundende wavho. Tshinwe tshifhinga ro vha ri tshi nanzwa banga ra edela nge mundende wa vha u sa koni u phetha thodea dzothe dza mutani, sa u renga zwiliwa, u badela dzisosaithi na u renga zwishumiswa zwa mudini. Mundende uyo wo thusa vhukuma nda vhuya nda aluwa nda thoma tshikolo.
- 4 Tshikoloni ndo hu takalela vhukuma ngauri ro vha ri tshi fhiwa zwiliwa luvhili nga divha. Ro vha ri tshi la vhuragane na tshiswitulo. Izwi zwothe zwi tshi khou itwa nga muvhuso wa shango lashu. Ro do vhudziswa nga vhadededzi uri vha si na vhabebi ndi vhafhio. Ndo vha muniwe wa vho riwalisaho, maduvha a tshi khou tandulukana a tshi ya nda phakha zwiambaro zwa tshikolo, zwishumiswa zwa u tamba. Nga tshinwe tshifhinga ndo vha ndi tshi fhiwa zwiliwa zwa u ya nazwo hayani. Ndo wana muvhuso u tshi khou thusa vhukuma uri ri edele ro lalela.
- 5 Makhulu wanga vho thadulea ngauri zwithu zwinzhi vho vha vha sa tsha renga. Vha kona u vhulunga zwitukutuku na u badela zwikolodo zwe vha vha vhe nazwo. Ndo dzula na makhulu wanga li la maladze. Musi ndi tshi lwala ndo vha ndi tshi ya vhuongeloni kana kiliniki nda wana dzilafho nga fhedzi. Izwi zwi vhanga mutakalo muvhuya na dakalo kha vhadzulapo.

6	Ndo aluwa ndi n̄wana a sa sumbedzi uri a thi na vhabebi nga n̄thani ha thikhedzo na u t̄hogomelwa nga muvhuso. Tshikoloni ndo vha ndi tshi shuma ndo tou khwathisa nge nda vha ndi si na zwitumba mbiluni. Thero dzothe ndo vha ndi tshi dzi phasa nga n̄aledzi.	30
7	Musi ndi tshi phasela kha gireidi ya 12 ndo vha ndo no tsivhudziwa nga ha dzibasari dza muvhuso. Ndo ita nzudzanyo nga itsho tshifhinga nge nda tou zwi divha uri ndi nga si feile. Vhadededzi vho shela mulenzhe kha khumbelo dzanga dza u ya yunivesithi.	35
8	Gireidi ya 12 ndo i rwa nda i bubudza. Ndo wana basari ya NSFAS ine ya vha ya muvhuso. Basari iyi yo vha i tshi badela zwothe zwi todeaho yunivesithi ha sala na tshintshi. Tshintshi ndo vha ndi tshi direngela zwiambaro na u thusa makhulu wanga kha u renga zwiliwa hayani. Ndo vha ndi tshi fana na vhana vha bvaho mitani yavhudi nga t̄hogomelo ya muvhuso.	40
9	Ndo dzhena yunivesithi minwaha min̄a ndi tshi khou ita BSC nda vhuya nda thaphudza ndi tshi khou thuswa nga muvhuso. U thaphudza hanga pfunzo ndo thoma fulo la u toda mushumo. Hu songo fhela tshifhinga nda wana mushumo wa tshifhinganyana wa u thusa tshikoloni we wa randelwa vhaswa vha Afurika Tshipembe nga muvhuso sa thikhedzo ya u sa shuma.	45
10	Afho tshikoloni ndo fhedza minwedzi ya rathi nda mbo di wana mushumo we nda vha ndo u gudela yunivesithi. Na zwino ndi khou shuma kha inwe ya dzikhamphani khulwane fano Afrika Tshipembe, makhulu vho bva mathadani. Ri vho tou kapula mapfura nga lebula. Zwe muvhuso wa nnyitela zwone zwo nthusa vhukuma.	50

[Zwi bva kha vhalingi]

- 1.1 Bulani shango line la khou ambiwa ngalo mafhungoni aya. (1)
- 1.2 Ndi zwifhio zwi sa fani mashangoni? (1)
- 1.3 Vhudi ha shango lo bulwaho afha mafhungoni ndi vhufhio? (2)
- 1.4 Ndi zwifhio zwi itaho uri Masindi a khode shango lawe u ya nga phara 4? (2)
- 1.5 Vhushaka vhu re vhukati ha Masindi na Vho-Londani ndi vhufhio? (2)
- 1.6 Ipfi 'tsiwana' li ni disela muhumbulo ufhio malugana na Masindi. (2)
- 1.7 U ya nga phara 2 Vho-Londani vho alusa hani Masindi? (2)
- 1.8 Tshikolo tsho shela hani mulenzhe kha u t̄hogomela Masindi, Bulani zwivhili u ya nga phara 4. (2)

- 1.9 Masindi o vha o thanya tshikoloni. Sumbedzani vhungoho ha fhungo ili sa zwo sumbedzwaho kha phara ya 6. (2)
- 1.10 Talutshedzani lifurase lo swifhadzwaho kha phara ya 3. (2)
- 1.11 Tshiimiswa tsha NSFAS tshi thusa kha u ... (1)
- A nea zwiliwa zwikoloni.
 B nea zwiambaro zwikoloni.
 C nea basari.
 D pfumbudza vhagudi. (1)
- 1.12 Ndi ngani muvhuso wo fha vhaswa mishumo ya tshifhinganyana no sedza phara 9? (2)
- 1.13 Inwi ni nga eletshedza muvhuso kha zwifhio malugana na kulangele kwa vhadzulapo vha maniwe mashango fhano Afrika Tshipembe? Bulani mbuno tharu fhedzi. (3)

Talelani tshifanyiso uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA B

MUVHIGO WA MVELELO DZA MATIRIKI DZA KILASI YA 2023				
Vundu	Vhana vhothe vho riwalisaho.	Tshivhalo tsho riwalaho.	Tshivhalo tsha vho phasaho	% ya vho phasaho
Eastern Cape	98 418	95 697	77 917	81.42
Free State	35 634	34 451	30 673	89.03
Gauteng	132 570	127 697	109 030	85.38
KwaZulu-Natal	167 247	157 911	136 366	86.36
Limpopo	94 424	93 533	74 400	79.54
Mpumalanga	67 995	65 534	50 429	76.95
North West	42 287	41 418	33 808	81.63
Northern Cape	13 032	12 842	9 740	75.84
Western Cape	64 112	62 077	50 620	81.54
Lushaka	715 719	691 160	572 983	82.90

[Tshi bva kha www.black and white images]

- 1.14 Vhuḁi ha mbambedzo i re kha mbonalo iyi ndi vhufhio ? (2)
- 1.15 No sedza tshifanyiso itshi ndi vundu lifhio lo shumaho zwavhuḁi u fhira maniwe? Tikedzani phindulo yaḁu. (2)
- 1.16 Ni vhona muhumbulo muhulwane wa mbambedzo iyi u ufhio? Tikedzani phindulo yaḁu . (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI

MBUDZISO 2

Vhalani mafhungo a (TSHIBVELEDZWA TSHA C) afho fhasi ni kone u n̄wala mbuno dza SUMBE ni tshi sumbedza zwivhangiki zwa u shavha mahayani nga vhaswa.

NDAELA:

1. N̄walani mbuno dza SUMBE dzi kha mafhungo a pfalaho, nga ha zwivhangiki zwa u shavha mahayani nga vhaswa.
2. Tshivhalo tsha maipfi TSHI SONGO PADA 70.
3. Nomborani mafhungo anu u bva kha 1 u ya kha 7.
4. N̄walani mbuno NTHIHI kha fhungo lin̄we na lin̄we.
5. Shumisani maipfi ANU.
6. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi e na a shumisa e zwitangeni mafheloni a manweledzo/samari yanu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C

ZWIVHANGIKI ZWA U SHAVHA MAHAYANI NGA VHASWA

Thaidzo ya u shavha mahayani nga vhaswa yo ambarela lifhasi lothe na zwivhangiki ndi zwinzhi vhukuma.

Vhaswa vha a shavha mahayani nga nthani ha vhushai. Musi vha tshi vhona vhan̄we vha na zwothe zwine vha toda vhone vha si na, zwi vha tutuwedza u shavha mahayani vha tshi humbula uri nnda ndi khwine.

U dzulela u lwa vhukati ha vhabebi zwi a vhangiki u shavha ha vhaswa mahayani. Vhaswa a vha takaleli u vhona vhabebi vha tshi lwa.

Vhudavhidzani vhu si havhudi vhukati ha vhabebi na vhana vhu a vhangiki u shavha ha vhaswa mahayani. Vhabebi kha vha gude u davhidzana zwavhudi na vhaswa uri li lale.

U tambudzwa ha vhaswa zwi a vhangiki uri vhaswa vha shavhe mahayani. Hu nga vha u tambudzwa lwa muvhili, lwa vhudzekani na lwa muhumbulo nga vhathu vhahulwane.

Vhaswa vha a shavha mahayani vha tshi toda vhudilangi. Mahayani a vha na vhudilangi ngauri vha vha vha fhasi ha ndango ya vhabebi. Zwa ita uri vha shavhe mahayani.

U balelwa u tandulula thaidzo zwi a ita uri vhaswa vha shavhe mahayani. Nnda vha fhulufhela uri khonani dzi do vha tandululela thaidzo dzavho.

Thuthuwedzo ya khonani mmbi i ya vhang a uri vhaswa vha shavhe mahayani. Vhaswa vha thetshesela khonani u fhirisa vhabebi. Vha tevhedza zwine khonani dza funa vha tshi ita zwone.

Vhabebi kha ri aluse vhana nga ndila yone khamusi zwi do fhungudza u paṭa ha vhaswa vhashu mahayani.

[Zwi bva kha vhalingi]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

MBUDZISO 3: KHUNGEDZELO

Talelani khungedzelo uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA D

MUVHONETSHELI SOLA PHANELE Ri fhungudza mbadelo ya mudagasi lu mangadzaho!

Vhoramabindu, zwickolo na zwibadela, thandululo ya mudagasi yo swika! Ri vha dzhenisela nga dūvha lithihi fhedzi. Arali vha renga, mbadelo ya mudagasi i do tsa na u dzula swiswini zwi do ngalangala.

Vha ri kwama kha www.onetsheli.co.za.

[Tshi bva kha www.linkedin.com]

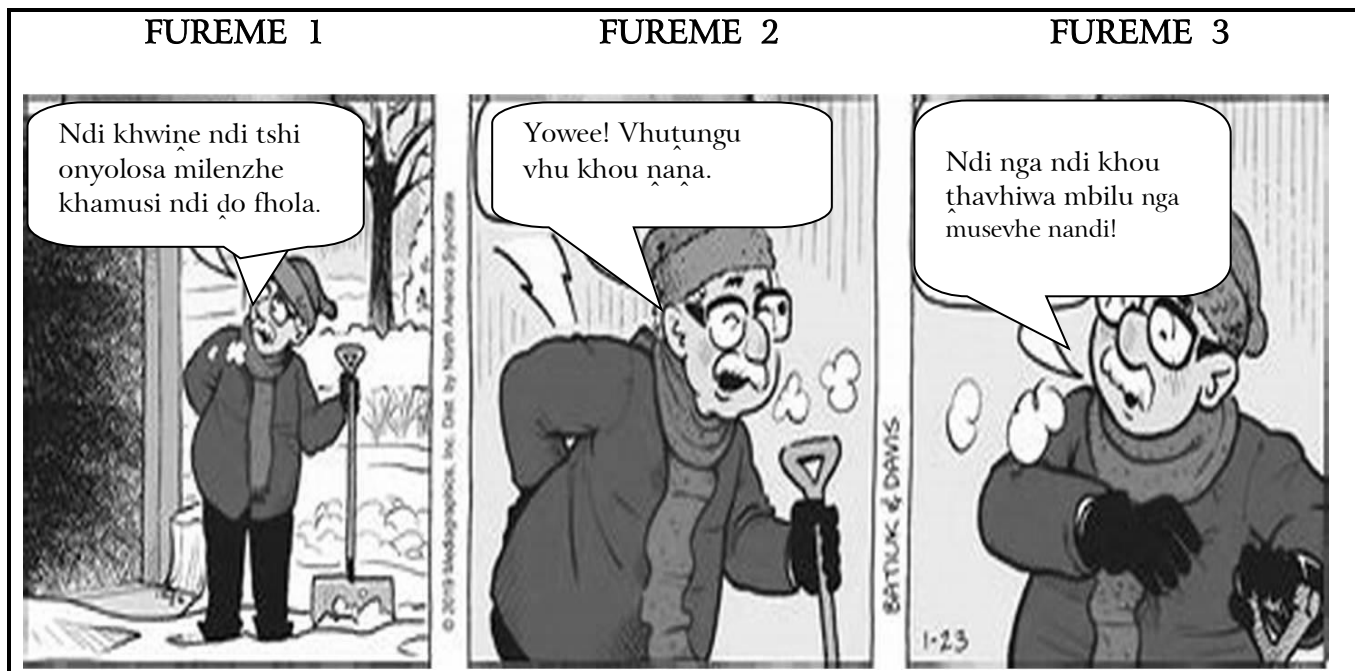
- 3.1 Ndi tshumelo ifhio ine ya khou kungedzelwa? (1)
- 3.2 Khungedzelo iyi yo livhiswa kha vhathu vhafhio? Bulani vhavhili fhedzi. (2)
- 3.3 Vhashumi vha re afho kha khungedzelo vho tevhela maga a tsireledzo naa? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 3.4 Ndeme ya khephusheni kha khungedzelo iyi ndi ifhio? (2)
- 3.5 Kha sia la vhudavhidzani, zwinzhi kha khungedzelo zwi wanala kha ... (1)
 - A sms.
 - B lutingo.
 - C webusaiti.
 - D vhurifhi.
- 3.6 Khungedzelo iyi i nga disa thasululo kha zwifhio? Tikedzani phindulo yanu. (2)

[10]

MBUDZISO 4: KHATHUNI

Talelani khathuni uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA E

[Tshi bva kha www.pinterest.com]

- 4.1 No sedza FUREME 2 ndi mini tshi no sumbedza uri muthu uyo u khou pfa vhutungu? (1)
- 4.2 U shumiswa ha ipfi nana kha FUREME 2 hu khwathisedza zwifhio? (2)
- 4.3 Ndi zwifhio zwi sumbedzaho uri muthu a re kha khathuni u na thaidzo ya mato? (2)
- 4.4 Nangani phindulo yo teaho kha mutevhe wo nkedzwaho:
- U onyolosa milenzhe zwi re kha FUREME 1 zwi amba u ...
- A tshimbila.
B fhufha.
C gidima.
D tudza. (1)

- 4.5 Mafhungo a khathuni iyi a khou bvelela nga khalañwaha ifhio? Tikedzani phindulo yañu. (2)
- 4.6 Inwi ni a takalela u vha kha nyimele ya muthu a re kha khathuni iyi? Ndi ngani ni tshi ralo? (2)
- [10]

MBUDZISO 5: PHUROSА

- 5.1 Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA F

1	Ndiafhi ndi nwana muthihi vhedzi kha vhabebi vhawe. O sala a tshi lelwa nga makhulu wawe ngauri vhabebi vhawe vho lovha nga khombo ya modoro. Nga duvha la mbulungo zwo vha zwi tshi khou tungufhadza, Ndiafhi o lila a diphina.	
2	Makhulu vho sala vha mu fara sa gumba. Tshine a toda o vha a tshi tshi wana nga u bonya ha lito. Kha sia la tshelede, gwama lothe la mundende wa makhulu lo vha li tshi farwa ngae. Makhulu hu na zwine vha tama u renga vha humbela khae ngeno tshelede i yavho.	5
3	Kha sia la tshikolo ha ngo vhuya a ya kule. Gireidi ya 10 ha ngo swika. Tshikoloni Ndiafhi o vha a tshi sitela vhadededzi. Vhadededzi o vha netisa vha vhuya vha zwi thupha. Makhulu musi vha tshi vhidzwa musi Ndiafhi o khakha tshikoloni, vho vha vha tshi pfala vha tshe getheni la tshikolo vha tshi ralo u thura vhadededzi. U swika tshikoloni ndi u vhidza Ndiafhi, a tshi swika vha mbo di lela muri gwalani vha songo kwama na mudededzi na muthihi.	10 15
4	Namusi ndi tshi khou amba Ndiafhi ha na vhumatshelo nga mulandu wa vhunderiwa. Tshawe ndi u tsa a tshi gonya a tshi londa wone mphorosi Nga ngoho u lema hu fhira u lotshelwa.	

- 5.1.1 Nwalani dzina la tshiga tsha u vhala tsho shumiswaho kha phara ya 1 nga ndani ha tshithoma. (1)
- 5.1.2 Topolani ipfi lo khakheaho mupeleto kha phara ya 1 ni li shumise fhungoni no li khakhulula. (2)
- 5.1.3 Kha phara ya 2 hu na figara ya muambo, i topoleni ni bule na dzina layo. (2)
- 5.1.4 Topolani mapharonomi kha phara ya 3. (2)
- 5.1.5 Shandukisani fhungo li tevhelaho li vhe liambaitwa.
- Tshikoloni Ndiafhi o vha a tshi sitela vhadededzi. (2)

5.1.6 Shumisani ipfi 'Sia' sa nyambahunzhi mafhungoni mavhili a no
amba zwi sa fani. (2)

5.1.7 Nangani phindulo yo teaho kha mutevhe wo nekedzwaho.

Lifhambanyi la ipfi: Kule ndi ...

A kulekule.

B tsinitisini.

C nthā.

D tsini. (1)

5.1.8 Talutshedzani lifurase lo swifhadzwaho kha phara ya 3. (2)

5.2 Talelani tshifanyiso, ni vhale na mafhungo o disendekaho khatsho, ni kone
u fhindula mbudziso dzi no tevhela.

TSHIBVELEDZWA TSHA G

Vha muta wa ha Kone vha dzula mapfene o tsitsa vhana. Vho Mutshekwa na
Vho Vele vha dzula na vhana vhavho na makhulu wavho wa mukalaha. Muta
uyu ndi muhulwane vhukuma. Tshifhinga tshinzhi vha twa vhothe **ho vuwa
mapwali na mapwapwalala**. Vhathu vhanzhi muta wa ha Kone vha tama u
wavho.

[Tshi bva kha www.freepik.com]

5.2.1 Topolani lisala lisumbi kha mafhungo a re afho nthā ni vhumbe
fhungo le na tou disikela ngalo. (2)

5.2.2 Fhungo lo swifhadzwaho afho mafhungoni li bvisela zwifhio
khagala? (2)

5.2.3 Inwi ni vhona mbonalo ya itshi tshifanyiso i tshi ni tutuwedza
kha zwifhio? Tikedzani phindulo yanu. (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 40

MARAGAGUTE: 80